

پیش درآمدی بر نامه های زندان*

مجید نفیسی

بنیاد زندان بر فلسفه‌ی جدایی زندانی از جهان قرار دارد و از این رو "نامه" به عنوان وسیله‌ی ارتباطی زندانی، نقشی محوری می‌یابد و به صورت مشغله‌ی اصلی ذهن او در می‌آید و همه‌ی فعالیت‌های دیگر را تحت الشعاع خود قرار می‌دهد. زندانی‌ی سیاسی از طریق نامه، نه تنها می‌تواند در سازماندهی زندانیان در بندها و زندان‌های دیگر شرکت کند و میان دنیای داخل و خارج از زندان هماهنگی به وجود آورد، بلکه نامه هم چنین برای او چون دفترچه‌ی یادداشت اندیشه‌ها، وسیله‌ی تداوم زندگی‌ی دو دل‌داده و حتّا گاه چون آئینه‌ی ذوق ادبی‌ی زندانی عمل می‌کند و ذهن او را -چه هنگامی که در انتظار رسیدن نامه روزشماری می‌کند و چه وقتی که برای تهیه و نوشتن نامه‌ی خود نیرو می‌گذارد- به خود مشغول می‌کند. در یک کلام، نامه که در بیرون زندان تنها چون یک وسیله‌ی مبادله‌ی اطلاعات، افکار و احساسات بین افراد عمل می‌نماید، در داخل زندان نقشی محوری می‌یابد.

نوشتن نامه به افراد درجه اول خانواده یعنی همسر، فرزند، پدر و مادر یا خواهر و برادر که خود زندانی هستند یا در خارج از زندان به سر می‌برند، حقّی ست که مکرر از جانب حکومت‌های سابق و لاحق زیر پا گذاشته شده و بنا به وضعیت بیرونی و درونی زندان، دستخوش تغییر بوده است. ولی به طور کلی می‌توان گفت که در دهه‌ی شصت، طول یک نامه نمی‌توانست از پنج سطر در یک دوره و از هفت سطر در دوره‌ی دیگر تجاوز کند و اگر مسئول مراسلات زندان در آن

* در نوشتن این پیش درآمد از مقاله‌ای که در سپتامبر نود و پنج تحت عنوان "نامه‌های زندان" نوشته بودم، استفاده کرده‌ام. این مقاله یک بار در نشریه‌ی "آرش" چاپ پاریس و بار دوم در کتاب "شعر و سیاست و بیست و چهار مقاله‌ی دیگر"، نشر باران به چاپ رسیده است.

نشانه‌ای از پوشیده نگاری می‌دید، از فرستادن آن خوداری می‌کرد. زندانی چنانچه فرم نامه را در اختیار داشت، علی‌العموم می‌توانست در هر زمان که می‌خواست نامه‌اش را بنویسد؛ هر چند که مأمور جمع‌آوری مراسلات فقط در موعد معین به بند می‌آمد. نامه‌های رسیده معمولاً توسط زندانیان دیگر بدون اطلاع گیرنده‌ی آن خوانده نمی‌شد؛ ولی گاهی پیش می‌آمد که به دلیل بی‌توجهی نسبت به حقوق فردی، حتّاً پیش از حضورِ شخصِ گیرنده، نامه‌ی او میان زندانیانِ دیگر دست به دست می‌گشت و درباره‌ی مطالبِ آن اظهار نظر می‌شد.

از لحاظ شکل، دو ویژگی مهم نامه‌های زندان یکی "ایجاز" و دیگری "رمزوارگی" آنهاست. به دلیل محدودیتِ طولِ نامه، زندانی مجبور است مطالب خود را به فشرده‌ترین شکل بنویسد و برای گریز از ممیزی زندانبان، از سبکی رمزآمیز استفاده کند. در نامه‌های زندان، به "عناصر طبیعی" و "نیروی عشق" از یک سو و گریز به "خواب" و "خاطره" از سوی دیگر، توجّه ویژه می‌شود. گذر ابری در آسمان، مادرِ شخصِ زندانی را به خانه‌ی پسر کوچکش می‌برد و یگانگی ماه، دو همسرِ دور از هم را به یکدیگر پیوند می‌دهد. خواب، درهای بسته را بر زندانی می‌گشاید و پناه بردن به خاطره، این امکان را به او می‌دهد که از تنهایی و فشارش بکاهد و به کنکاش درونِ آوارِ ذهن خود بنشیند و آنچه را که نظامِ سرکوبگر از او دریغ کرده است، خود به نیروی تخیل و حافظه از نو بیافریند.

در زیر متن سیزده نامه را می‌خوانید که شماری از زندانیان سیاسی جمهوری اسلامی به وابستگان‌شان نوشته‌اند. پاسخ به برخی از نامه‌ها را هم آورده‌ایم که فضای رابطه بین زندانی و خانواده‌اش، ملموس‌تر شود. برای استتار، نام افراد یا برخی از ردّ و نشان‌ها را حذف کرده‌ایم و جای آن را با چند نقطه، مشخص کرده‌ایم. این نامه‌ها را به سه گروه تقسیم کرده‌ایم:

۱- نه نامه (از سال شصت و سه تا سال شصت و نه) از آن مادری در بند است با پسر و نیز پدر و مادرش در بیرون از زندان. این نامه‌ها به ویژه از لحاظ رابطه‌ی مادر و پسر خردسال او، جالب توجه‌اند. نامه‌های نخستین با رسم الخط دبستانی و نشانه‌های زیر و زبر نوشته شده تا کودک هفت ساله که تازه به مدرسه رفته آنها را به آسانی بخواند. مادر، ابر را حامل بوسه‌ی خود می‌کند و پسرش را به غلبه بر کم‌روئی اندرز می‌دهد، و پسر از این که مادرش او را خجالتی می‌خواند برآشفته می‌شود و به او اطمینان می‌دهد که جسارت خود را از دست نداده است.

۲- سه نامه‌ی جداگانه؛ یکی از سوی پسری که هوادار مجاهدین است به پدر و مادرش در سال ۱۳۶۲؛ دومی از سوی دختری به مادرش در سال ۱۳۶۱ و سومی از سوی برادری به برادرش در سال ۱۳۶۱. در هر سه نامه احساسات بین زندانی و اعضای خانواده‌اش چشمگیر است.

۳- نامه‌ی بلندی که در سال ۱۳۶۶ نوشته شده و مخفیانه به بیرون زندان فرستاده شده است. این نامه به ویژه از این لحاظ قابل توجه است که جنبه‌ی تحلیلی و نظری دارد و نشان دهنده‌ی

خواستِ تداومِ مبارزه‌ی سیاسی در میان زندانیان است. خواندن این نامه‌ی غیر شخصی، در کنار نامه‌های شخصی مکمل برداشت یک پاره‌ای از نامه‌های زندان است. جهتِ اختصار، بخش‌هایی از این نامه را حذف کرده‌ایم، که در متن با علامتِ چند نقطه، مشخص شده‌اند. ■